Alexandru Dârul

DETERMINĂRI RAPORTUALE ALE NUMELUI

Pornind de la teza conform căreia corelarea cu realitatea prezintă o trăsătură intrinsecă a oricărui text [1, p. 97] şi aceasta pentru că unul din scopurile principale privind utilizarea limbii constă în enunţarea unei anumite informaţii despre obiecte, fapte, lucruri, persoane, evenimente etc. din lumea ambiantă, scop ce se obţine în esenţă, prin actualizarea numelor, în fond a substantivelor, apare ispita de a încerca a descrie structurile semantice ale enunţurilor din perspectiva fenomenului „actualizare".

În explicarea fenomenului dat urmează să se ţină seama de faptul că în planul expresiei, la nivel comunicativ, cuvântul apare îmbinat cu diverse elemente lexicale cu funcţie de determinanţi concretizatori, identificarea obiectelor obţinându-se, în fond, prin aplicarea caracteristicilor de diferită natură. Vorba e că obiectele din lumea ambiantă, după cum relatează Iv. Susov, ne sunt date nu ca ceva în sine, ci prin anumite situaţii (/ stări de lucru) în care acestea apar drept „elemente de sprijin". Caracteristicile (calităţi, proprietăţi, raporturi, acţiuni, stări) determină modul de existenţă sau de manifestare a obiectelor [2, p. 15]. În parte, pentru ca să identificăm o căciulă concretă, se va impune necesitatea ca substantivul prin care aceasta este denumită să fie actualizată prin diverse caracteristici, inclusiv prin unele elemente deictice şi chiar enunţuri (de exemplu: *o căciulă*, *căciula*, *această căciulă neagră*, *căciulă de miel*, *căciula lui*, *căciulă brumărie*, *căciulă cu urechi*, *căciula pe care o poartă Ion*) etc.

Am putea afirma astfel că actualizarea numelui printr-o unitate sintactică are la bază principiul combinării: elementul determinant actualizator este atribuit numelui pentru a individualiza obiectul numit de acesta printr-un semn sau altul. Îmbinarea se obţine prin semnificaţia categorială a cuvintelor (în funcţia sa de a se corela cu denotatul diferitele determinante „aspiră" să se îmbine cu unităţile lexicale legate nemijlocit de denotat – un adjectiv sau un verb tinde să se îmbine cu un substantiv, un adverb – cu un verb sau adjectiv pentru ca prin intermediul lor să coreleze cu substantivul-referent etc.), precum şi prin mijlocirea unor elemente auxiliare (în fond, desinenţe cazuale şi prepoziţii). Tipurile de determinări prin care se individualizează un nume sunt multiple şi variate, atât sub aspect formal, cât şi din punctul de vedere al semnificaţiei, prin ele notându-se calităţi, proprietăţi, semne, trăsături, determinări cantitative, posesive, demonstrative, dimensionale, senzitive, actualizări dinamice corelate cu diverse circumstanţe temporale, spaţiale, modale, finale, cauzale etc., etc. (*bucate gustoase*, *câine deştept*, *această casă*, *cântec de leagăn*, *centură de castitate*, *iezi zburdând*, *copil zâmbind*, *sfadă între prieteni*, *păpuşă care zâmbeşte*, *cucoş ce cântă toată noaptea*, *bărbat ce-şi bate soţia*, *moşneag surd*) etc.

În legătură cu aceasta pare că n-ar exista destule motive pentru a trece la clasa actualizatorilor doar o serie de elemente lexicale şi afixale cu sens generalizant, neutre sub aspect determinant concretizator. Unităţile date numite *determinanţi* în GALR [3, p. 47-48] şi în Gramatica teoretică a limbii române în limba rusă de Tamara Repina [4, p. 56-58], apar sub denumirea de *operatori ai descripţiei (descriptori)* la Iv. Susov

BDD-A6590 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:12 UTC)

[2, p. 108-112], şi drept mijloace universale de exprimare a referinţei (în special articole ca cele mai reprezentative în această funcţie) la Olga Moskalskaja [1, p. 102]. De altfel autoarea atrage, totodată, atenţia asupra funcţiei de formator de text (тексто-образующая функция) a articolului.

Clasa dată de unităţi lexicale, după cum se subliniază în GALR, prezintă «o clasă destul de numeroasă şi *gramatical neomogenă*, reunind unităţi lingvistice afixale <…>, dar şi cuvinte şi grupări locuţionale» [3, p. 47], printre care articole (enclitice şi proclitice), adjective pronominale, numerale, câteva adjective de origine adverbială (*aşa* [*om*], *asemenea*) sau grupări locuţionale ca *astfel de, altfel de* [ibidem]. Aceasta, după cum se realizează în Gramatica academică, o *asociaţie unui substantiv* sunt compatibile, în condiţii determinate, cu rolul de a *transfera* substantivul din zona abstractă a determinării în domeniul substanţional al referinţei, de a transforma (în actul de enunţare) *substantivul*, entitate a sistemului, în *grup substantival*, component al enunţului; enunţul în calitate de suport al comunicării este cel care asigură transferul informaţiei referitoare la un «eveniment» [ibidem].

Dacă rolul de actualizator ar fi mărginit la articole şi unele elemente funcţional similare acestuia, ar urma de aici că pentru limbile care nu dispun de articol este improprie actualizarea. Ar reieşi, în parte, că în enunţurile cu acelaşi sens, de tipul rom. *Trăia odată un împărat care avea o fată* şi rus. *Жил когда-то царь у которого была дочь*, numai în primele din ele ar avea loc actualizarea fiinţelor [împărat] şi [fiică]. Respectiv, ar rezulta că în enunţul rus substantivele [царь] n-ar fi actualizate, întrucât nu sunt însoţite nici de articol, nici de alţi determinanţi.

Probabil, ar fi mai raţional a considera că actualizarea prin determinanţi (respectiv, prin operatori ai descripţiei) ca având un specific al său, constituie doar o modalitate de identificare a obiectului numit de substantiv ca cea mai generalizantă, neutră sub aspect de caracteristică atributivă imanentă. Căci atât prin a. n. determinanţi, cât şi prin caracteristici atributive propriu-zise (statice sau dinamice) se obţine individualizarea şi deci integrarea acesteia în enunţ (a se compara: *nişte voinici – o ceată de voinici; casa lui – casa vecinului; acest câine – câine cuminte; mulţi elevi – parte de elevi; astfel de hotărâre – hotărâre acceptată* etc.). Astfel că din perspectiva dată şi în enunţul rusesc, citat *supra,* cele două substantive (царь şi дочь) urmează să fie considerate drept actualizate, actualizarea obţinându-se aici prin mijlocirea remelor, reprezentate prin blocurile predicative *жил когда-то* (ʻtrăia odatăʼ) şi *у царя была дочь* (ʻîmpăratul avea o fatăʼ) vorbitorul individualizează şi concretizează cele două fiinţe umane (/persoane) faţă de noţiunile generale de „împărat” şi „fată” (/fiică”). Şi în limba română prin blocurile predicative cu funcţie de remă de asemenea se actualizează substantivele *împărat* şi *fată*, numai că aici ea este redundantă, venind să dubleze actualizarea reprezentată prin articol indefinit, deşi mai importante în acest scop se dovedesc a fi blocurile predicative.

Fără îndoială, între cele două tipuri de determinări actualizatoare există anumite diferenţe. Deosebirea constă în faptul că determinanţii propriu-zişi (numiţi şi descriptori sau operatori ai descripţiei), ca cele mai universale mijloace de exprimare a referenţei, actualizând obiectul, fac aceasta în mod generalizant prin deicticitate şi anaforicitate (de ex.: *acel medic, nişte caiete, aceşti elevi, câteva cămile, celălalt mal* etc.). Prin mijlocirea acestora, după cum relatează Iv. Susov şi Olga Moskalskaja, se pot obţine câteva trepte de actualizare: a) treapta de totalizare (*tot omul, orice creştin, fiecare elev*), b) treapta de selectare indeterminată (*nişte caiete, câţiva cai, multe jucării),* c) treapta de selectare

BDD-A6590 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:12 UTC)

determinată (*acest copil*, *celălalt vecin*, *acei copaci*), d) treapta de excludere a orice membru al clasei (*nici un nouraş*, *nici o maşină*). De altfel, ultima treaptă figurează numai în clasificarea propusă de Olga Moskalskaja.

Or, prin atribute de caracterizare concretă, reprezentate prin adjective calitative sau categoriale, participii, gerunzii, forme finite ale verbului, prin construcţii substantival-prepoziţionale se obţin actualizări ale unor obiecte concrete, trăsăturile individualizatoare ale cărora sunt reprezentate prin determinantele respective (*varză devreme*, *putină piftindă*, *desaga popii*, *colaci de nuntă*, *copil care zâmbeşte*, *găina babei*, *sarmale cu bădrăgan*, *muncitor obosit* etc.).

În fond, orice concretizare a obiectului serveşte totodată şi drept integrator în enunţ al substantivului prin care este notat.

Dat fiind că actualizarea este strâns legată de fenomenul „denotare", Olga Moskalskaja vine să sublinieze că identificarea obiectelor reprezentate prin anumite unităţi lexicale prezintă în sine nu altceva decât concretizarea referenţei lor. Or, prin referenţă în lingvistică, în opinia autoarei, urmează să se înţeleagă corelarea cuvântului cu denotatul, adică corelarea unităţii lexicale cu un obiect din realitatea ambiantă, aceasta obţinându-se, în planul expresiei, prin atribuirea cuvântului determinat a celor mai diverse tipuri de caracteristici parametriale. În parte, identificarea unui flăcău în scopul individualizării acestuia, diferenţiindu-l de noţiunea generală de [flăcău], şi, ca urmare, deosebirea lui de semenii săi, se va putea obţine printr-o caracteristică sau alta, stabilită în baza unui parametru sau altul (înălţime, corpolenţă, agerime, vivacitate, cumînţenie, culoarea părului, tenul feţei, lungimea părului, mărimea urechilor, culoarea ochilor, îmbrăcămintea etc., etc.) (*flăcău vioi*, *fl. cuminte*, *fl. înalt, fl. cu plete lungi*, *fl. În straie albe*, *fl. cu pălărie* etc.). După cum se poate constata, actualizarea (/concretizarea) obiectului se obţine nu numai prin determinări parametrial-caracterizatoare (tip: *cuminte*, *înalt*, *frumos*, *chipeş*, *zdravăn*, *slăbănog*), ci şi prin determinări relaţional-raportuale ale obiectului vizat cu alte obiecte, după cum se poate vedea şi din unele îmbinări mai sus citate: dintre *flăcău* şi *plete*, dintre *flăcău* şi *straie*, dintre *flăcău* şi *pălărie*. Dar ceea ce pare a fi important aici este faptul că asemenea caracteristici raportuale sunt proprii nu numai îmbinărilor (/grupurilor) de cuvinte în care prin substantive sunt denumite obiectele între care se stabilesc relaţiile raportuale respective, ci şi îmbinărilor în care drept determinante se folosesc adjective (de ex.: *tunică soldăţească*, *ac ţigănesc*, *autobuz german*, *conac boieresc*, *nuntă arabă* ş. a.). De exemplu, în îmbinarea *tunică soldăţească* adjectivul determinant se prezintă sub aspect semantic drept raport al obiectului [soldat] faţă de obiectul [tunică]: tunica este destinată soldatului, făcând parte din echipamentul acestuia. Este vorba, în esenţă, de subclasa de adjective, numite *categoriale* sau *relative* (calc după rus. *относительные прилагательные*).

Spre deosebire de limba română în care numărul adjectivelor categoriale este relativ neînsemnat, respectiv reduse dovedindu-se a fi şi tipurile de raporturi exprimate prin mijlocirea acestora, în limba rusă, de exemplu, subclasa dată este foarte amplu reprezentată, oferind largi posibilităţi de a crea, în mod obişnuit, adjective nu numai de la substantive comune (*бревенчатый дом* 'casă de bârne', *песчаные часы* '*clepsidră*', *входная дверь* uşă de intrare), dar şi de la cele proprii (*Петины штаны* 'pantalonii lui Petrea', *Верины туфли* 'pantofii Verei', *Васин велосипед* 'bicicleta lui Vasile'). Ce-i drept, în ultimul timp şi în limba română întâlnim adjective formate de la nume proprii în îmbinări de tipul: *opera eminesciană*, *teoria cantiană*, *concepţia bacoviană*. Devenind o modă, se încearcă a deriva adjective categoriale de la unele nume de la care cu mare greu s-ar putea obţine asemenea

BDD-A6590 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:12 UTC)

formaţii. De exemplu, s-ar dovedi a fi puţin reuşite adjectivele categoriale formate de la nume de familie care au la bază adjective (tip: *Chioru*, *Şchiopu*, *Scurtu*, *Lungu*, *Grosu*), deşi experienţa capătă proporţii. E o modă ca şi multe altele de felul: *Discutăm vizavi de viaţă*; *Problema este una importantă*; *Te telefonez numaidecât*; *Ea te place* ş. a.

Situaţii când actualizarea obiectului se face prin corelarea lui cu alte obiecte întâlnim, de regulă, în enunţurile cu verbe-predicate polivalente (*Băiatul* [*care*] *a câştigat concursul. Clientul* [*ce*] *bea cafea. Fetiţa* [*ce*] *duce capra de funie. Bărbat* [*ce-şi*] *respectă soţia* etc.). În parte fiind un determinant al unui nume-agent, verbul-predicat este totodată, şi mijlocul prin care se leagă obiectul-agent cu alte obiecte, notate prin unităţile lexicale din componenţa enunţului, servind, în acelaşi timp, drept exponent al semnificaţiei raportuale dintre obiecte. În această ordinea de idei merită atenţie concepţia lui Iv. Susov despre caracterul bietajat (двухэтажный характер) al verbului: o poziţie prin care se redă sensul de existenţialitate (predicator) şi alta prin care se exprimă tipul de relaţie raportuală dintre obiecte [2, p. 58-60]. Vorba e că actualizarea obiectului prin corelarea lui cu alte obiecte presupune o relaţie raportuală dintre acestea, al cărei sens este determinat de înţelesurile semantice ale cuvintelor îmbinate. O confirmă, în parte, şi îmbinările denotative ce nu conţin verbe. A se compara: [*o*] *căldare de apă; căldare de zinc: căldare de muls*. Deşi îmbinările citate reproduc acelaşi tipar, având comune două elemente constituente (*căldare* şi *de*), datorită faptului că cel de al treilea element este reprezentat prin substantive cu înţeles diferit, se obţine exprimarea raporturilor semantice diverse: raporturi de conţinut [*căldare de apă*], raporturi de materie [*căldare de zinc*], raporturi de destinaţie [*căldare de muls*].

Din perspectiva sintaxei actualizante (/ actualizatoare) elementele lexicale actualizante reprezintă, de regulă, rema, iar substantivul determinat – tema. Cât despre verbele predicate, acestea în enunţ îndeplinesc funcţia de remă (în cazul verbelor intranzitive), fie aceea a raportului semantic dintre temă şi remă (în cazul verbelor tranzitive [/ valenţiale]. Mai numeroase sunt situaţiile când verbul este de fapt mijlocul care în planul expresiei serveşte pentru a lega elementul determinant (/ actualizator), în funcţie de remă, de elementul determinant, actualizat, în funcţie de temă. Un loc deosebit printre verbele cu acest rol ocupă verbele copulative şi semicopulative în care valoarea de conexiune, în esenţă, nativă. De regulă, însă, la semnificaţia de „existenţă" a marei majorităţi a verbelor se plusează un sens sau altul al tipurilor de relaţii semantice ce se stabilesc între cele două elemente unite.

În ce priveşte tipurile de raporturi, pentru notarea (/ marcarea) lor poate fi utilizată terminologia folosită pentru exprimarea relaţiilor semantice, tip *raporturi agentive*, *obiectuale*, *posesive*, *pacenţiale* etc., precum şi termeni prin care sînt numite raporturile cazuale. Inclusiv cele din limbile ugro-fine, top: *raporturi delative*, *aditive*, *comitative*, *translative* etc.

Şi totuşi, în cadrul multiplelor modalităţi de actualizare, rolul de actualizator al elementului determinant este mai bine sesizat în îmbinările nominale (de regulă, substantivale) (de ex.: *cireşe albe*, *vadră de lemn*, *iţari de in*, *manta soldăţească*, *petrecere veselă*, *carte interesantă*, *clopotniţa bisericii*, *casa din vale*, *vestită vrăjitoare* etc.), precum şi prin enunţuri, elementul rematic (partea predicativă) al căruia este reprezentat printr-o propoziţie secundară relativă, atribuită substantivului (*Moşneagul ce ţine vaca de funie*; *Eleva care scrie*; *Cetăţeanul care este turmentat* etc.). Aici ar mai putea fi invocate, de asemenea, îmbinările nominale, al cărui determinant este însoţit de articolul numit adjectival (*Popa cel din Pîrîta*; *Calul cel pătat în frunte*; *Roata cea din urmă*; *Copiii cei cuminţi*;

BDD-A6590 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:12 UTC)

Pere de cele galbene etc.). Asemenea structuri cumulează câte două şi mai multe elemente actualizatoare, între care se stabileşte o anumită corelaţie.

În încheiere s-ar putea menţiona că prin fixarea tipurilor semantico-structurale de actualizare a numelui se pot stabili, în linii mari, variate structuri de sens ce se află la baza construirii propoziţiilor şi/sau textelor prin care se oglindesc diverse modalităţi de reflecţie de către om a realităţii ambiante.

Referinţe bibliografice

1. О. И. Москальская. *Грамматика текста*. – Moscova, 1981.
2. И. П. Сусов. *Семантическая структура предложения*. – Tula, 1973.
3. *Gramatica Limbii române*. I. – Bucureşti, 2005.
4. Т. А. Репина. *Теоретическая грамматика румынского языка*. – St.-Petersburg, 2003.

Institutul de Filologie
(Chişinău)

BDD-A6590 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:12 UTC)